

Daiva SINKEVIČIŪTĖ
 Vilniaus universitetas

PASTABOS DĖL ŽEMAIČIŲ TRUMPINIŲ KILMĖS PAVARDŽIŲ, KILUSIŲ IŠ AVD. *Gedrìmas*¹

1. Apie lie. avd. *Gedrìmas* trumpinius jau buvo rašyta: remiantis šio asmenvardžio ir vienkamienių vardų su *gedr-* paplitimu kelta mintis, kad dalis iš dvikamienio vardo atsiradusių trumpinių ir jų kilmės pavardžių dar turi ir pakitusį kamieną *giedr-* (Sinkevičiūtė 2006, 162). Tuo būdu diskutuota su LPŽ (1, 663t.) autoriais, kurie kamieno *giedr-* pavardes siejo su lie. *giedrà*, *giedra* „gražus oras, saulėtas laikas“, *giēdras*, -à „saulėtas, šviesus, be debesų; skaidrus, tyras, švarus; skardus“ (LKŽ 3, 290) ir iš šių apeliatyvų kildino vienkamienes pavardes su *gedr-* (LPŽ 1, 641), nors Saliui (1983, 294), Smoczyńskiui (2001, 663, 465) ir LVKŽ, 142 autoriams vienkamieniai vardai su *gedr-* yra trumpinių kilmės.

Tačiau anksčiau nebuvo nagrinėta, kaip iš to paties dvikamienio vardo atsirado vienkamienių asmenvardžių su skirtingais kamienais *gedr-* ir *giedr-*. Taip pat nebuvo svarstyti ir šių vienkamienių asmenvardžių ryšiai su giedrumo semantikos apeliatyvais. Šioms asmenvardžių ir apeliatyvų sąsajoms aptarti buvo panaudotos lietuvių pavardės (rinktos iš LPŽ) bei kita oniminė medžiaga iš IAK², onomastikos mokslo darbų, publikuotų istorijos šaltinių. Analizuoti buvo žemaičių arealo asmenvardžiai, nes čia yra gerai paliudyto avd. *Gedrìmas*, iš kurio radosi trumpinių kilmės asmenvardžių, koncentracijos arealas³.

2. Ar vardo forma *Gedrìmas* yra autentiška, abejonių paprastai nekyla. Lie. avd. *Gedrìmas* autentiškumą remia jo kamienų *ged-* ir *rim-* sąsajos su lietuvių

¹ Straipsnis parengtas pagal 2007 m. Vilniuje vykusios Jono Kazlausko konferencijos pranešimą.

² IAK – Istorinė asmenvardžių kartoteka, saugoma Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje.

³ Rašyti apie aukštaičių trumpinių kilmės asmenvardžius trūksta duomenų: aukštaičių arealų dvikamienis vardas *Gedrìmas* IAK ir kituose šaltiniuose yra paliudytas prastai, nors vienkamienių vardų su *gedr-*, ypač iš rytų aukštaičių (vilniškių, uteniškių arealai), IAK ir kitur yra užrašyta nemažai.

kalbos žodžiais. Įprastai kamienas *ged-* siejamas su lie. *ged-áuti* „klausti, ieškoti, teirautis, pasigedus kokio daikto; ilgėtis; norėti, geidauti“; *ged-éti* „gailėti, liūdėti“, *pasi-gèsti* ir pan. (Salys 1983, 272; LVKŽ, 140; LPŽ 1, 639), o *rim-* – su lie. *rim-ti*, taip pat lie. *ram-ùs* (Salys 1983, 279; LVKŽ, 274; LPŽ 2, 609). Dėmenys *ged-* ir *rim-* užima pirmojo bei antrojo kamienų pozicijas kituose lietuvių dvikamieniuose varduose.

Iš šaltiniuose fiksuotų dvikamienių vardų matyti, kad lietuvių pvd. *Gedrìmas*⁴, dominuojanti LPŽ (1, 641, 664) pvd. *Giedrìmas* atžvilgiu⁵, IAK neužrašyta. Tačiau į IAK yra patekusių daug dvikamienio vardo formų su *gied-*, kurios paplitusios šiaurės žemaičių tarmės plote, plg. kretingiškių avd. *Giedrimowna* Kl⁶ 1802 IAK, *Giedrym* Krtn 1755 IAK, *Giedryms* Plng 1779–1781 IAK, *Giedrymas* Rt 1784 IAK, telšiškių avd. *Giedrim* Ms (Ramonienė 1987, 121) ir kt. Pagal LPŽ, minėtose žemaičių arealo vietovėse fiksuota dvikamienė pavardė su *ged-*, plg. *Gedrìmas* Kl, Krtn, Ms, Plng, Rt.

Tokių atvejų, kai istorijos dokumentų dvikamieniuose varduose vietoj pirmojo kamieno *ged-* būtų rašomas *gied-*, žemaičiuose yra ir daugiau, plg. avd. *Giedgowd* Kl 1807 IAK šalia pvd. *Gėdgaudas* Kl, avd. *Giedgawdz* Krt 1694 IAK šalia pvd. *Gėdgaudas* Krt, avd. *Giedmin* Sd 1816 IAK šalia pvd. *Gedminas* Sd, avd. *Giedmint* Rt 1784 IAK šalia pvd. *Gėdmintas* Rt, avd. *Giedwilaytis* Klm 1702 IAK šalia pvd. *Gedvilas* Klm, avd. *Giedwilaytis* Plt 1595 IAK šalia pvd. *Gedvilas* Plt ir kt. Taip pat pasitaiko atvejų, kai asmenvardžiai dokumentuose užrašyti tik su pirmuoju kamieniu *gied-*, plg. avd. *Giedbut* Krž 1670 IAK; Klm 1702 IAK ir kt.

Atrodo, kad lenkiškai užrašytuose žemaičių asmenvardžiuose beveik nuosekliai vietoj *ged-* vartotą *gied-* galima aiškinti lenkų ortografijos tradicija. Tokių digrafo <ie> vartojimo atvejų asmenvardžiuose yra ir daugiau: lenkų kalba siekiant perteikti balsį *e*, jis buvo rašytas <ie> ir nereiškė tariamo sutaptinio dvibalsio (dar žr. Sinkevičiūtė 2005, 252t.). Digrafą <ie> vietoj <e> liudija ir XVIII a. šiaurės žemaičių tarmės paminklas 1759 m. *Ziwatas*, parašytas ir išspausdintas laikantis XVIII a. lenkų abėcėlės (Girdenis, Girdenienė 1997, 19), kur <ie> nuosekliai rašomas po *k*, *g* ir kitų priebalsių (ten pat, 23, 126tt.). Todėl neabejotina, kad šiaurės ir pietų žemaičių dvikamienių

⁴ Žiūrėta 2008 m. gruodžio mėn.

⁵ LPŽ yra daugiau nei 113 pvd. *Gedrìmas*, o pvd. *Giedrìmas* yra fiksuota tik viena kartą.

⁶ Čia ir toliau vartojami LPŽ pateikti gyvenamųjų vietų sutrumpinimai.

vardų pirmasis kamienas *gied-* yra kamieno *ged-* grafinis variantas, atsiradęs lenkiškai rašytuose dokumentuose. Paveldimų asmenvardžių formoms tampant oficialioms, kai kurie grafiniai variantai gavo ir pavardės statusą, o tai garantavo formos pastovumą.

3. Vienkamieniai asmenvardžiai su *gedr-* yra laikomi trumpinių kilmės, nes *gedr-* sutampa su dvikamienio vardo *Gedrìmas* pirmuoju kamieniu ir antrojo pradžia, o ši struktūrinę ryšį remia dvikamienių ir vienkamienių asmenvardžių paplitimas tuose pačiuose arealuose (žr. Sinkevičiūtė 2006, 53tt.). Taip sugretinus asmenvardžius matyti, kad trumpinių kilmės pavardės su *gedr-* koncentruojasi žemaičiuose⁷. Jos yra paplitusios telšiškių (pvd. *Gedraìtis* Als, *Gedraitis* Tl šalia pvd. *Gedrìmas* Als, Tl), raseiniškių (pvd. *Gedraìtis* Klm, Trg šalia pvd. *Gedrìmas* Klm, *Gedrimas* Trg) ir varniškių (pvd. *Gedraitis* Šv šalia pvd. *Gedrìmas* Šv) arealuose⁸.

Kadangi istorijos dokumentuose dvikamienio vardo *Gedrìmas* pirmasis kamienas grafiškai buvo perteikiamas ir *gied-*, todėl galima numanyti, kad ir vienkamieniai vardai, atsiradę iš šio asmenvardžio, galėjo būti užrašomi ne tik su *gedr-*, bet ir su *giedr-*. Būtent tokią mintį ir palaiko vienkamieniai žemaičių asmenvardžiai. Palyginus vienkamienių vardų su kamieniu *giedr-* ir asmenvardžio *Gedrìmas* formų paplitimą pastebėta, kad abiejų grupių vardai taip pat turi sutampančius koncentracijos plotus.

Šie asmenvardžiai koncentruojasi šiaurės žemaičiuose. Jų yra ir kretingiškių (plg. pvd. *Giedrà* Dr šalia pvd. *Gedrìmas* Dr, dar plg. avd. *Giedrim* Dr (Ramonienė 1987, 121), pvd. *Giedrà* Kl šalia pvd. *Gedrìmas* Kl, dar plg. avd. *Giedrymowna* Kl 1802 IAK, pvd. *Giedrà* Krtn, *Gedraitis* Krtn šalia pvd. *Gedrìmas* Krtn, dar plg. avd. *Giedrym* Krtn 1755, pvd. *Giedrà* Plng šalia pvd. *Gedrìmas* Plng, dar plg. avd. *Giedryms* Plng 1779–1781 IAK, pvd. *Giedrà* Plt šalia pvd. *Gedrìmas* Plt, pvd. *Giedrà* Slnt, *Gedraìtis* Slnt šalia pvd. *Gedrìmas* Slnt, dar plg. avd. *Giedrim* Slnt (Ramonienė 1987, 121), avd. *Giedrimavicz* Slnt (Ramonienė 1987, 121), ir telšiškių (plg. pvd. *Giedrà* Als šalia pvd.

⁷ Miestuose ir aukštaičių arealuose taip pat pasitaiko vienkamienių pavardžių su *gedr-*, kurios dėl galimos migracijos atsargiai sietinos su ten fiksuota dvikamienne pavarde *Gedrìmas* (plg. pvd. *Gedrà* Klp šalia pvd. *Gedrimas* Klp, pvd. *Gedraitis* Kn, *Gedrãivičius* Kn, *Gedrõvičius* Kn šalia pvd. *Gedrimas* Kn, pvd. *Gedraìtis* Jnš šalia pvd. *Gedrimas* Jnš, pvd. *Gedraìtis* Žr šalia pvd. *Gedrìmas* Žr).

⁸ Raseiniškių avd. *Gedroyc* Krž 1658 IAK irgi laikytinas trumpinių kilmės, nes buvusį dvikamienį vardą liudija pvd. *Gedrìmas* Krž.

Gedrìmas Als, pvd. *Giedraìtis* Yl šalia pvd. *Gedrìmas* Yl, dar plg. vv. *Gedrimaĩ* Yl (ATSŽ, 80), pvd. *Giedrà* Ms, *Giedraìtis* Ms šalia pvd. *Gedrìmas* Ms, dar plg. avd. *Giedrim* Ms (Ramonienė 1987, 121), avd. *Gedrimas* Ms (Būga 1958, 254), pvd. *Giedrà* Mžk šalia pvd. *Gedrimas* Mžk, pvd. *Giedrà* Pp šalia avd. *Giedrimavicz* Pp (Ramonienė 1987, 121), pvd. *Giedrà* Skd šalia pvd. *Gedrìmas* Skd, pvd. *Giedrà* Tl šalia pvd. *Gedrìmas* Tl, pvd. *Giedraìtis* Trš šalia pvd. *Giedrìmas* Trš) arealuose⁹. Kitur žemaičiuose tokių asmenvardžių taip pat pasitaiko ir raseiniškių (plg. pvd. *Giedrà* Trg, *Giedraitis* Trg šalia pvd. *Gedrimas* Trg)¹⁰ areale, ir Klaipėdos krašte (plg. pvd. *Giedraìtis* Pgg šalia pvd. *Gedrimas* Pgg)¹¹.

Iš pateiktų asmenvardžių matyti, kad su dvikamienio vardo *Gedrìmas* pirmuoju kamienu *ged-*, dokumentuose rašytu ir *gied-*¹², bei antrojo pradžia galima sieti vienkamienius lietuvių vardus su kamienu *gedr-*, dokumentuose rašytus ir *giedr-*, dėl sutampančios jų struktūros ir paplitimo plotų. Minėti trumpinių kilmės asmenvardžiai su *giedr-*, taip pat kaip ir dvikamieniai vardai su pirmuoju kamienu *gied-*, yra atsiradę dėl rašybos¹³.

4. Įdomūs atrodo kamieno *giedr-* žemaičių asmenvardžių ryšiai su šios šaknies apeliatyvais. LKŽ (3, 285t.) duomenimis, šalia visuotinai Lietuvoje paplitusių šaknies *giedr-* apeliatyvų šiaurės ir pietų žemaičiai dar vartoja ir žodžius su šaknimi *gydr-*, plg. *gydrà* „giedra“, *gydras* „giedras“, *nugydruoti* „pamažu nudžiūti (giedram orui esant)“, *prasigydruoti* „prasigiedryti“, *gydrūs* „giedras“. Vitkauskas (2001, 85–94), pateikia ir daugiau žemaičių (ne tik pietų) žodžių, kuriuose ilgasis *i* yra ten, kur bendrinėje kalboje yra *ie* < bl. **ē*. Kadangi tie žodžiai su *i* paplitę ne tik pietų, bet šiaurės bei vakarų

⁹ Telšiškių avd. *Giedroyć* Sd 1816 IAK irgi laikytinas trumpinių kilmės, nes buvusį dvikamienį vardą liudija pvd. *Gedrìmas* Sd.

¹⁰ Raseiniškių avd. *Giedruykis* Klm 1703 IAK, *Giedraytis* Krž 1669 IAK taip pat laikytini trumpinių kilmės, nes buvusius dvikamienius vardus liudija pvd. *Gedrìmas* Klm, Krž.

¹¹ Pridurtina, kad Kaune ir Joniškyje, kur yra trumpinių kilmės vardų su *gedr-*, pasitaiko kamieno *giedr-* pavardžių, plg. pvd. *Giedraitis* Jnš šalia pvd. *Gedrimas* Jnš, pvd. *Giedraìtis* Kn, *Giedrỹs* Kn šalia pvd. *Gedrimas* Kn.

¹² Yra atvejų, kai varijuoja trumpinių kilmės asmenvardžių kamienas *ged-* ir *gied-*, plg. avd. *Giedayko* Kdn 1754 IAK ir pvd. *Gedeikà* Kdn, avd. *Giedeyko* Grz 1808 IAK ir avd. *Gedeyko* Grz 1740 IAK, avd. *Giedutis* Sd 1816 IAK ir pvd. *Gedūtis* Sd ir kt.

¹³ Pastebėta, kad šiaurės žemaičių arealui yra būdingesni asmenvardžiai su šaknimi *giedr-*, o pietų žemaičių – su *gedr-*. Lieka neatsakyta – atsitiktinai ar dėsningai varijuoja šių trumpinių kilmės asmenvardžių kamienas.

žemaičių arealuose, Vitkauskas (2001, 85tt.)¹⁴ mano, kad juose nuo seno buvo *i*, atsiradęs dėl tarminės apofonijos, o minėti žodžiai yra dialektizmai. Dėl dialektizmų su *gydr-* paplitimo atrodo, kad ir žemaičių asmenvardžiai, atsiradę iš giedrumo semantikos apeliatyvų, irgi galėtų turėti tokią pačią šaknį su *gydr-*. Tuo tarpu LPŽ (1, 663) yra fiksuotos tik telšiškių pavardės *Gidrà* Nv, *Gydrà* Trš, iš kurių pastarąją galima gretinti ir su pvd. *Giedrìmas* Trš, dar plg. ir pvd. *Giedrãitis* Trš.

Visuotinai vartojamo apeliatyvo *giedrà*, taip pat dialektizmo *gydrà* „giedra“ formų sutapimas su avd. *Giedrà*, *Gydrà* skatintų įtarti, kad dalis žemaičių vienkamienių asmenvardžių su *giedr-*, nors ir paplitusių tose vietovėse, kur užfiksuotos asmenvardžio *Gedrìmas* formos, gali būti ir ne trumpinių, bet apeliatyvinės kilmės. Tačiau asmenvardžių paplitimas skatintų manyti kitaip. Vertas dėmesio yra pastebėjimas, kad trumpinių kilmės lietuvių pavardės, turinčios formą *Giedrà*, daugiausia yra paplitusios žemaičiuose, o aukštaičių arealams būdingesnės yra pavardžių formos *Giēdrė*, *Giēdris*, *Giedrỹs* ar *Giēdrius* (žr. LPŽ 1, 664), nors įprastai šios kilmės balsinių priesagų neturinčios žemaičių, kaip ir kitų arealų atstovų, pavardės turi galūnę *-(i)us*, plg. pvd. *Gìnius*, *Taūtkus* ir kt. (Sinkevičiūtė 2006, 233tt.). Manant, kad žemaičių žodžiai su šaknimi *gydr-* yra seni dialektizmai, galima aiškinti, kodėl šiame plote yra paplitusios nepriesaginės pavardės, turinčios formą su *-a*: kitoks nei apeliatyvų su *gydr-* šių asmenvardžių kamieno vokalizmas leido įsitvirtinti minėtoms formoms su *gedr-* (raštuose su *giedr-*) ir jų netapatinti su giedrumo semantikos apeliatyvais. Funkcionuojantis apeliatyvas *gydrà* „giedra“ buvo ta forma, pagal kurios analogiją ir atsirado trumpinių kilmės asmenvardžių su galūne *-a*, plg. pvd. *Giedrà*. Aukštaičių arealuose, kur vartojamas tik apeliatyvas *giedrà*, formų panašumas greičiausiai buvo kliūtis atskirti trumpinių kilmės asmenvardžius, todėl šiose vietovėse įsigalėjo pavardžių formos su galūnėmis *-ius*, *-is* ar *-ys*. Minėtos žemaičių pavardės *Gidr-à* Nv, *Gydr-à* Trš greičiausiai gali būti vėlesni perdirbiniai dėl apeliatyvo *gydrà* „giedra“ įtakos.

5. Taigi dėl to, kad dvikamienio vardo *Gedrìmas* pirmasis kamienas dokumentuose veikiant lenkų rašybos tradicijai buvo perteikiamas ir *gied-*, autorė kėlė mintį, kad ir iš šio dvikamienio vardo atsiradę žemaičių trumpiniai su keturnariu kamieniu *gedr-* buvo užrašomi *giedr-*. Tokį faktą patvirtino dvikamienių vardų ir jų trumpinių paplitimas tose pačiose vietovėse. Vien-

¹⁴ Taip pat žr. literatūrą, autorės pateiktą devintoje išnašoje.

kamienių asmenvardžių su galūne *-a* (plg. pvd. *Giedrà*) paplitimui žemaičiuose, kitaip nei aukštaičių arealuose, greičiausiai turėjo įtakos čia vartojamas dialektizmas *gydrà* „giedra“: dėl skirtingo apeliatyvo *gydrà* „giedra“ vokalizmo trumpinių kilmės asmenvardžiai nebuvo tapatinami su giedrumo semantikos apeliatyvais, o apeliatyvas buvo analoginis pavyzdys žemaičių trumpinių kilmės asmenvardžiams su galūne *-a* atsirasti.

OBSERVATIONS ON ŽEMAITIAN SHORTENED SURNAMES DERIVED FROM THE PROPER NAME *Gedrimas*

Summary

Beside the Lithuanian proper name *Gedrimas* and its shortened derivatives in *Gedr-* we also frequently find *Giedrimas*, *Giedr-*. The variant *Giedr-* was probably due to the influence from documents written in Polish, where *Gedr-* was regularly written *Giedr-*. The variant *Gedr-* is particularly well attested in Žemaitian area (where *Giedr-* in any case also occurs) where it was not changed to *Giedr-* because there was no possible secondary association with the adjective *gydras*, the form used in most of Žemaitian area instead of (Aukštaitian) *giēdras*.

LITERATŪRA

ATSŽ – Lietuvos TSR teritorinio administracinio suskirstymo žinynas 2, Vilnius: Mintis, 1976.

Būga Kazimieras 1958 – *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Girdenis Aleksas, Danutė Girdenienė, 1759 metų «ZIWATO» indeksas, Vilnius: MELI, 1997.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

LVKŽ – Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas* (5 leid.), Vilnius: MELI, 2007.

Ramonienė 1987 – Мяйлу́те Рамо́нене, *Литовские фамилии конца XVIII в.*, Daktaro disertacijos rankraštis, Vilnius.

Salys Antanas 1983, *Rinktiniai raštai 2: Tikriniai vardai*, Roma: Lietuvių katalikų mokslų akademija.

Sinkevičiūtė Daiva 2005, Dėl gyvenamųjų vietų vardų *Mielagėnai* ir *Melagėnai*, *Kalbos kultūra* 78, 247–258.

Sinkevičiūtė Daiva 2006, *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės*, Vilnius: VU leidykla.

Smoczyński Wojciech 2001, Les noms de famille polonais d'origine lituanienne, in Idem, *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków, 461–468.

Vitkauskas Vytautas 2001, *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*, Vilnius: Žara.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt]